

Közegellenállás

avagy az empirikus szociológiai kutatás ellehetetlenülése

Lehetett volna egy több évtizedes folyamatokat átfogó és különböző politikai rendszereken átívelő vizsgálat-sorozat az iskolaigazgatók kiválasztási mechanizmusáról, de nem lett. Össze lehetett volna hasonlítani egy 1982-es, egy 1986–87-es, egy 1991–92-es igazgatóvizsgálat eredményeit egy legújabbal, amelyet 2007–2008-ban végeztünk. Ez az utolsó vizsgálat azonban használhatatlan lett. Hogy ennek a félelemből fakadó bizalmatlanság, a gyűlölködés vagy a közömbösség az oka, talán később kiderül. A végeredmény szempontjából azonban mindegy.

A szocializmus évtizedeiben – a rendszer életének utolsó öt évét kivéve – nem volt lehetőség arra, hogy a társadalom vezető rétege elemzés tárgyává váljon. Csak az éberséget kijátszó véletlennek tulajdoníthatom, hogy a vezető réteg egy kis – nem is a legfontosabb – csoportjáról, az iskolaigazgatókról sikerült 1982-ben statisztikailag is érvényes adatokat szerezni, és ezen a résen bepillantani a szocialista káderpolitika „boszorkánykonyhájába”. Ekkor a vizsgált két megye összes iskolájának igazgatója az interjúer minden kérdésére készségesen válaszolt, és ily módon releváns adatokat kaptam mind az igazgatói poszthoz vezető mozgalmi és szakmai életútról, mind a kiválasztás mechanizmusáról. Arra azonban még várni kellett néhány évet, hogy az erről írt tanulmány (Andor, 1987) meg is jelenjen.

Később már lehetett ilyen kutatást végezni. Így kerülhetett sor 1986–87-ben egy reprezentatív igazgatóvizsgálatra, amelyben az akkor debütáló új igazgatóválasztási szisztémát is tesztelni lehetett. 1986-ban ugyanis a művelődési miniszter a 27/1986. (VIII. 31.) számú MM-rendelettel egy demokratikus intézményt vezetett be a magyar iskolarendszerbe: az igazgatóválasztás új rendjét. A rendszer leglényegesebb újdonsága a nevelőtestületi titkos szavazás volt, ami lehetetlenné tette, hogy a tantestület akarata ellenére kinevezhessenek valakit igazgatóvá. Ugyanakkor a tantestület akarata nem bírt kötelező erővel a tanács számára, elvileg patthelyzet is kialakulhatott: a tantestület nem szavazta meg azt, akit a tanács akart, a tanács viszont nem nevezte ki azt, akit a tantestület szeretett volna. Kopromisszum-kényszer jött létre, de ennek ellenére a hatalomnak még volt annyi ereje, hogy az új rendszert különböző manipulációkkal sikerült a régi rendszer medrébe terelni: a kiválasztott igazgatók jellemzői semmiben nem különböztek az addigiaktól. (Andor, 1988).

Az 1986–87-es vizsgálatban a tanácsokhoz kiküldött adatlapok visszaküldési aránya 100 százalékos volt. A leköszönő, illetőleg a megválasztott és kinevezett igazgatóknak is 80 százaléka küldte vissza a kérdőívet – ami postai kérdőív esetén rendkívül jó aránynak számít. A személyesen felkeresett interjúalanyok minden kérdésre válaszoltak, amit a vizsgálati eredmény is igazol: különben a leggondosabb vizsgálat sem tudta volna kideríteni, milyen módszerekkel manipulálta a párt és a tanács az igazgatóválasztást.

A következő, 1991-es igazgatóvizsgálatban már érezhetően romlottak az empirikus szociológiai kutatás társadalmi feltételei. A 426 iskolafenntartónak kiküldött kérdőívet már csak 245 helyről (58 százalék) küldték vissza. Persze a jelenből visszatekintve ez is jó arány – főleg, ha arra gondolunk, hogy postai kérdőívről volt szó. (Az igazgatói kérdőívek visszaküldési arányára sajnos nem találtam adatot a kutatásról írt tanulmányokban. Ez arra utal, hogy jobb lehetett, mint az iskolafenntartói, ezért nem kellett vele külön

foglalkozni. A '90-es évek eleje az az időszak, amikor a szociológusok kezdtek áttérni a személyi számítógép használatára, és kezdték maguk feldolgozni vizsgálataikat. Ez a vizsgálat még a régi módszer szerint ment: leadtuk a „tábla-rendelést” a matematikusnak, aki a régi félszobányi mágnesszalagos számítógépen végezte el a számításokat, és átadta a kinyomtatott táblázatokat. Azóta mind a matematikus, mind a táblahalom, mind a mágnesszalag az enyészet martaléka lett.) Mindazonáltal az 1991-es kutatási beszámolóban már a következő olvasható:

„A rendszerváltás félreérthetetlen jeleit már kutatásunk kezdetén tapasztaltuk. Sok helyen találkoztunk bizalmatlansággal. Eddigi pályafutásunk során soha nem firtatták még ennyien, hogy miért pont ott vizsgálódunk; soha nem kellett még ennyi előadást tartani a véletlen mintaválasztásról – amit többnyire nem hittek el. Soha nem kellett ennyit bizonygatni, hogy a kutatás anonim, és neveket, azonosító adatokat senkinek nem adunk ki – amit szintén nem hittek el. Akadt olyan község, amelyben a polgármester nem volt hajlandó megbízottunkkal szóba állni, és mind apparátusának, mind az iskolavezetésnek megtiltotta, hogy bármilyen információt adjon.” (*Andor és Liskó, 1994*)

Maguk a pályázók sem voltak már annyira nyitottak, bizonyos kérdésekre sokan nem voltak hajlandók válaszolni, vagy – mint más forrásból megtudtuk – hazudtak vagy letagadtak epizódokat addigi életükből.

A helyzet azóta tovább romlott. Ebben a legújabb, 2007–2008-as vizsgálatban 298 iskolafenntartó önkormányzat közül már csak 117 (39 százalék) küldte vissza az adatlapot. Az igazgatói kérdőívet már nem is mertük a postára bízni, eleve kérdezőbiztosokkal bonyolított kérdéstartó terveztünk. Ezzel együtt a 441 fölkeresett, frissen választott igazgató körül mindössze 223 volt hajlandó válaszolni (51 százalék). De sokszor a válaszban sem volt köszönet – és logika sem. A kérdőív két fő blokkból állt, az első része az iskolával kapcsolatos adatokra kérdezett, a második a személyes adatokra, amelyek között voltak magánéleti és szakmai kérdések. Az ember azt várná, hogy a válaszmegtagadás a magánéleti kérdések körül sűrűsödik, hiszen valóban lehet az a véleménye bárkinek, hogy a családi állapota vagy a vagyoni helyzete nem tartozik senkire. Ennek ellenére ezeknél a kérdéseknél nem volt számottevő válaszmegtagadás (3–5 százalék), míg az iskolára vonatkozó, tehát elvileg nyilvános adatoknál igen (10 és 38 százalék között). A legmagasabb arányú válaszmegtagadás az iskola költségvetésével kapcsolatban volt, mintha az igazgatók körében egy olyan tévképzet élne és virulna, hogy minden, ami a pénzzel kapcsolatos, az titkos. Ezért aztán az a tervünk, hogy az egyes iskolafenntartókról egy sokatmondó és jellegzetes változót szerkesszünk annak alapján, hogy az iskola költségvetésében mekkora hányadot képvisel a központi normatíva és mekkorát az önkormányzati kiegészítés, sajnos kútba esett.

A visszaküldési veszteség és a válaszmegtagadás olyan nagyarányú volt, hogy kénytelenek voltunk külön elemzés tárgyává tenni. El kellett ugyanis dönteni, hogy egyáltalán használhatók-e az összegyűlt adatok. Ha csak annyi történt, hogy egy kisebb – de a reprezentatív minta arányait megtartó – halmaz állt elő, akkor az adatok korlátozottan ugyan, de használhatók. Ha állítások nem is, sejtések még megfogalmazhatók belőle. Ha azonban túl nagy a torzítás, akkor az egész kutatás értelme megkérdőjeleződik.

Először azt vizsgáltuk meg, hogy a válaszmegtagadásnak van-e valamiféle értelmezhető és magyarázható területi jellemzője (*1. táblázat*).

Szemmel láthatóak a megyék, illetve a területi egységek közötti nagy különbségek, amelyek nem magyarázhatók egyszerűen a gazdasági fejlettséggel. Mert igaz, hogy a leginkább leszakadó észak-alföldi és észak-magyarországi régióban a legkisebb a visszaküldési arány, de például a kevésbé fejlett dél-alföldi régióban magasabb, mint a legfejlettebb közép-magyarországi vagy nyugat-dunántúli részen. Ezért érdemes egyéb szempontok szerint is szemügyre venni a jelenséget.

1. táblázat. Az iskolafenntartó önkormányzatoknak kiküldött kérdőívek visszaküldési aránya (2007–2008)

<i>Megye</i>	<i>Visszaküldési arány (%)</i>
Budapest	81
Baranya	20
Bács-Kiskun	60
Békés	64
Borsod-Abaúj-Zemplén	24
Csongrád	64
Fejér	21
Győr-Moson-Sopron	53
Hajdú-Bihar	18
Heves	43
Jász-Nagykun-Szolnok	12
Komárom-Esztergom	40
Nógrád	10
Pest	39
Somogy	33
Szabolcs-Szatmár-Bereg	33
Tolna	36
Vas	50
Veszprém	53
Zala	50
Átlag	39
<i>Területi egység</i>	<i>Visszaküldési arány (%)</i>
Közép-Magyarország	54
Közép-Dunántúl	35
Nyugat-Dunántúl	51
Dél-Dunántúl	28
Észak-Magyarország	24
Észak-Alföld	22
Dél-Alföld	63
Átlag	39

Gyanakodhatunk arra, hogy a mai, politikailag végzetesen szétszakadó, egymással szembeesülő erők teremtette légkörben a központból – tehát a kormányzó párttal azonosított intézményből – jövő kérdőívvel szemben ellenállás keletkezik, és ez az oka az alacsony visszaküldési arálynak. Az adatok azonban ezt nem támasztják alá (2. táblázat).

2. táblázat. Az önkormányzati kérdőív visszaküldési aránya az iskolafenntartó önkormányzat politikai színezete szerint (2007–2008)

<i>Visszaküldték</i>	<i>A fenntartó önkormányzat (a képviselői többség) politikai színezete</i>			<i>Átlag</i>
	<i>Jobboldali N=81</i>	<i>Baloldali N=22</i>	<i>Eldönthetetlen N=197</i>	
igen	64	68	26	39
nem	36	32	74	61
összesen	100	100	100	100

A bal- és jobboldali többségű önkormányzatok nem mutatnak szignifikáns különbséget a kérdőív-visszaküldési arányában. Viszont mindkettő együtt jellegzetesen eltér az eldönthetetlen politikai színezetű önkormányzatoktól, amelyek zömét azok adják, amelyekben a független képviselők vannak többségben. Csakhogy az ilyen jellegű önkormányzatok nem véletlenszerűen oszlanak meg a különböző típusú települések között. Minél kisebb egy település, annál nagyobb arányban vezetnek független többségű képviselő-testületek, tehát nagyon valószínű, hogy itt nem a politikai színezet a döntő, hanem a településnagyság. És valóban, ha a település típusa szerint nézzük az

adatokat, akkor azt látjuk, hogy minél kisebb egy település, annál kisebb a visszaküldési arány (3. táblázat).

3. táblázat. Az önkormányzati kérdőív visszaküldési aránya a település típusa szerint (2007–2008)

<i>A fenntartó település típusa</i>	<i>Visszaküldési arány (%)</i>
Község	20
Város	51
Megyeszékhely	87
Budapest	81
Megyei önkormányzat	58
Átlag	39

Ezt még tovább pontosíthatjuk, ha a település népességszáma szerint nézzük (4. táblázat).

4. táblázat. Az önkormányzati kérdőív visszaküldési aránya a település népességszáma szerint (2007–2008)

<i>A fenntartó település népességszáma (fő)</i>	<i>Visszaküldési arány (%)</i>
- 999	3
1000–1999	17
2000–4999	31
5000–9999	23
10 000–19 999	61
20 000–49 999	70
50 000–99 999	88
100 000–199 999	100
200 000–300 000	100
Budapest	81
Megyei önkormányzat	58
Átlag	39

Ez azonban már a minta súlyos torzítását sejteti, ezért érdemes megnézni, hogy a tényleges felvétel mennyire torzít az eredeti reprezentatív mintához képest. Ezt világosan látjuk, ha összehasonlítjuk az iskolák település szerinti országos megoszlásával (ami természetesen megegyezik a reprezentatív mintával) (5. táblázat).

5. táblázat. A magyarországi iskolák megoszlása a település típusa szerint

	<i>Iskolák megoszlása 2005-ben*</i>		<i>Iskolák megoszlása a visszaküldött kérdőívek alapján</i>	
	községi	városi	községi	városi
Általános iskola ⁺	54%	46%	22%	78%
Gimnázium+szakközépiskola	1%	99%	–	100%

*Számított adat három forrásból: (1) Hermann, 2005; (2) Neuman, 2008; (3) Oktatási Minisztérium, 2005.

⁺ A középiskolával együtt működő általános iskolák a középiskoláknál szerepelnek.

A középiskoláknál nincs számottevő torzítás, de csak azért, mert mindössze egy százaléuk működik községben. Annál nagyobb a torzítás az általános iskoláknál: országosan az általános iskolák 54 százaléka községi, a visszaküldött kérdőívek alapján pedig csak 22 százaléka.

A legkisebb visszaküldési arány tehát a községeket jellemzi, és ha a népességszámot is nézzük, akkor már láthatunk bizonyos szabályosságot: minél kisebb egy település, annál kisebb a visszaküldési arány. Ennek magyarázatával természetesen meg lehet próbálkozni: minél kisebb egy önkormányzat, annál kisebb a hivatali apparátus intellektuális kapacitása és megfelelő szakértelme egy ilyen nem nehéz feladat könnyed végrehajtásához. És mivel ez nem tartozik a kötelező feladatok közé, inkább eltekintenek a végrehaj-

tásától. Ez persze azt a kérdést is felveti, hogy szerencsés-e az a helyzet, amelyben az iskolafenntartáshoz szinte semmi kompetenciával nem rendelkező önkormányzatok iskolákat tartanak fenn.

Végül is, akár találunk magyarázatot a visszaküldési arány torzító hatására, akár nem, az összegyűjtött adatokból kevés érvényes általános megállapítást lehet tenni.

Irodalom

Andor Mihály (1987): Alkalmazkodás és karrier. *Ifjúsági Szemle*, május.

Andor Mihály (1988): Igazgatóválasztás. *Forrás*, 12. sz.

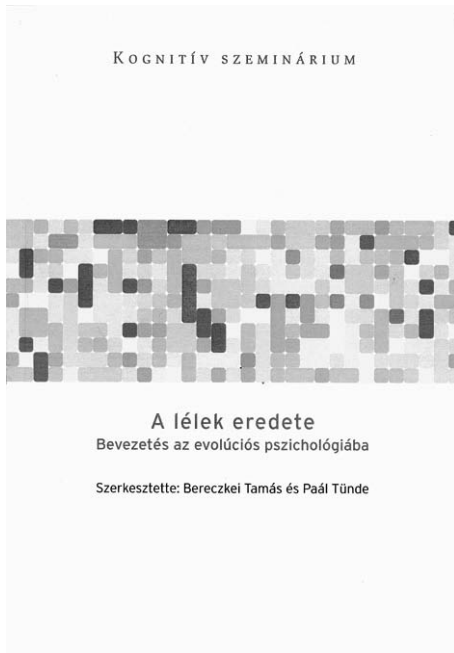
Andor Mihály és Liskó Ilona (1994): Az utolsó igazgatóválasztás. *Educatio*.

Hermann Zoltán (2005): *Tanulási környezet és eredményesség a falusi kisiskolákban*. Kézirat.

Neuman Gábor (2008): *A középiskolák részletes adatai iskolatípusonként a felsőoktatási felvételi arányokról 2003–2007*.

Oktatási Minisztérium (2005): *Oktatás-statisztikai évkönyv*. Oktatási Minisztérium, Budapest.

Andor Mihály
Törökbálint

A Gondolat Kiadó könyveiből